WIKIPÉDIA

Etruszk nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

Az **etruszk nyelvet** (etruszkul *mechl Rasnal*) az etruszkok beszélték és írták az ókori Etruriában (a mai Toszkána, illetve Umbria nyugati része), valamint Lombardia, Veneto és Emilia-Romagna egyes részein. A nyelv kihalását a latin nyelv erősödő hatása okozta. Kevés emléket hagyott maga után, főleg rövidebb feliratokban, kölcsönszókként a latinban (pl. a latin *persona* „személy” az etruszk *phersu*ból ered), valamint helynevekben (pl. Róma). A nyelv végleges kihalása az első századra tehető.

A nyelvészek és az etruszkológusok körében a 21. századra kialakult konszenzus szerint az etruszk nyelv pre-indoeurópai nyelv,[1][2][3] és a rét nyelv, valamint a Limnosz szigetén talált feliratok nyelvének rokona.[4][5][6][7][8][9][10]

etruszk	
mechl Rasnal	
Beszélik	Az ókori Etruria
Beszélők száma	0 fő
Nyelvcsalád	tirrén
Írásrendszer	etruszk ábécé
Hivatalos állapot	
Hivatalos	*sehol*
Nyelvkódok	
ISO 639-1	-
ISO 639-2	und

A Wikimédia Commons tartalmaz *mechl Rasnal* témájú médiaállományokat.

Tartalomjegyzék

Az etruszk írásrendszer

Itália nyelvei a vaskorban (i. e. 6. század)

Az etruszk írásrendszer alapja az ábécé, ami az i. e. 8. század végén alakult ki a nyugati görög ábécéből. Több helyi variánsa létezett, amit írnokiskolákban tanítottak.

A nyugati görög ábécé 22 betűt tartalmazott, 4 további jellel kiegészítve, amik görög eredetűek. Az átvételkor néhány betűt, amiknek az etruszkok nem vették hasznát, kihagytak (ezek a mai **b, d, o** betűknek feleltek meg, továbbá ilyen volt a föníciai *samekh* jele). A viszonylag kevés karakterrel biztosan nem hangról-hangra írták le a beszédet. Írásban nem tettek különbséget bizonyos mássalhangzók között, ezeket csaknem teljesen szabadon variálták. Nem létezett helyesírási következetesség, úgy gondolhatták, aki beszéli a nyelvet, az a feliratot képes elolvasni. A *c*, *q* és *χ*, *t* és *θ*, *s* és *ś*, *u* és *v* felcserélhetőek. A magánhangzókat hol kiírták, hol nem.

Hangtan

Az etruszk nyelv hangrendszerét tulajdonképpen nem ismerjük. Azt tudjuk megállapítani, hogy milyen betűket vettek át a görög ábécéből, de hogy pontosan milyen hangot takartak, az ismeretlen. Ugyanazzal a betűvel több különböző – bár hasonló képzési helyű – hangot is írhattak és fordítva, egy hangot több betűvel is leírhattak.

Magánhangzók

Az etruszk magánhangzórendszer 4 hangból állt *(a, i, e, u)*, és néhány diftongusból *(ai, au, ei, eu, ui)*. Az archaikus nyelvben a magánhangzó-rendszer sokkal gazdagabb lehetett, ami az idők folyamán – talán areális hatásra – folyamatosan egyszerűsödött *(ai > aj, eu > ev)*, sőt hangösszevonás is tapasztalható. Ennek azonban lehet az oka a (nemlétező) „helyesírás” megváltozása (lásd magánhangzó-harmónia). Az *o* teljesen hiányzik az írott emlékekből, de ez nem zárja ki, hogy a beszélt nyelvben létezett volna. Ha sohasem volt hangsúlyos helyzetben (vagyis nem létezett hosszú változata), akkor nem is írhatták ki. A hangsúlytalan *u* és *o* hangok hasonlósága más nyelvekből is adatolt (lásd Halotti beszéd és könyörgés *latiatuc* = látjátok, *pur* = por, *adamut* = Ádámot, stb. írásmódja).

Megjegyzendő, hogy vita tárgyát képzi a tudósok közt, hogy a likvidák és nazálisok viselkedhettek-e magánhangzóként, vagyis alkothattak-e két mássalhangzóval egy szótagot, vagy sem. Gyakoriak ugyanis a mássalhangzó torlódások: például az *Elχsntre* (Alekszandrosz) névben. Ezt a nevet ez alapján kétféleképp lehet kiolvasni. Egyrészt ahogy írva van, ez esetben a szótagképző magánhangzó az **n**. A magánhangzó-harmónia alapján azonban **Eleχsentre** a helyes olvasat. Az utóbbi az elfogadottabb álláspont. Ugyanezt *Elcsntre* variációban is írhatták. Ebből eredően nem tudni, hogy a kiejtésben a *k* hang *k*-nak vagy *ḫ*-nak hangzott-e.

A magánhangzóknak volt hosszú és rövid formájuk is (i - í)

	Elülső	Középső	Hátsó
Zárt	i [i] 𐌉		u [u] 𐌖
Közepes	e [e] 𐌄		
Nyílt			a [a] 𐌀

Mássalhangzók

Az etruszk mássalhangzórendszer legjellemzőbb tulajdonsága, hogy - ellentétben az indogermán nyelvekkel - a zöngétlen explozívák *(p, t, k)* párjai nem a zöngés explozvák *(b, d, g)* hanem az azonos helyen képzett zöngétlen spiránsok *(φ, θ, χ)*. Tehát a különbséget nem a zöngésség hanem a nyíltság jelentette, hasonlóan az uráli és altáji nyelvekhez. A *b, d* és *g* betűk hiányoztak az ábécéből, de hogy az ezeknek megfelelő hang megvolt-e az etruszk nyelvben, szintén ismeretlen. A görög gammát a *k* hang leírására alkalmazták, ebből lett a latin *c*.

Ahogy a nyelv fejlődött, ezek a hehezetes hangok szó elején átalakultak *h*-hanggá, ami ismeretlen volt a korai etruszkban. A kettős mássalhangzók teljesen hiányoznak. A görögből hiányzó *f*-hangot (vigyázat, a phi úgy olvasandó, ahogy írjuk, p+h-val!) bevezették, valamint szükségük volt egy további sziszegő hangot jelölő betűre, mert a görög csak az *sz*-t ismerte, az etruszkban viszont volt *s* is.

	Bilabiális		Dentális		Palatális	Veláris		Glottális
Orrhang	m [m] 𐌌		n [n] 𐌍					
Zárhang	p [p] 𐌐	φ [pʰ] 𐌘	t, d [t] 𐌕 𐌃	θ [tʰ] ⊗		c, k, q [k] 𐌂 𐌊 𐌒	χ [kʰ] 𐌗	
Félhangzó			z [ts] 𐌆					
Réshang	f [ɸ] 𐌚		s [s] 𐌔		ś [ʃ] 𐌑 ⋈			h [h] 𐌇
Oldalsó hang			l [l] 𐌋		i [j] 𐌉	v [w] 𐌅		
Pergőhang			r [r] 𐌓					

Nyelvtan

Az etruszk egy agglutináló nyelv vagy flektáló nyelv. Vitatott státuszú, mindkét típusba be lehet sorolni. Az egyik álláspont szerint „flektáló nyelv erős agglutináló vonásokkal", azonban a vita alapja egyrészt a ragok homályos ismerete, másrészt a definíciók közti különbség. Ragozta a főneveket és névmásokat. Luciano Agostiniani *La Lingua* című tanulmányában, 2000-ben az etruszk nyelvi morfológia és más agglutináló tulajdonságok alapján agglutináló típusúnak sorolta be az etruszk nyelvet. Jelenleg ez a legelfogadottabb álláspont, bár még mindig sokan próbálják indoeurópai kulccsal, flektálóként megfejteni.

A flektálásra hasonlító jellegek azonban a késői feliratokban tűnnek fel, amikor magánhangzók kiesése is tapasztalható a feliratokon. Például az *Alexandrosz* név korai etruszk változata *Aliχsantre*, amely a késői feliratokban *Alcsentre*, majd *Elcsntre* formában tűnik fel. Ennek oka inkább az etruszk írás rövidítése lehetett, semmint a két közbenső magánhangzó tényleges kiesése. (Hasonló módon, mint a székely–magyar rovásírásban, ahol szintén csak az első magánhangzót jelölték általában.) Az i. e. 5. század előtt az etruszkok inkább magánhangzót iktattak közbe, csak hogy ne kelljen mássalhangzó torlódást kiejteniük (például a latin *africus* etruszkul *afarakanas*, *Heraklēs* neve először *Herecele* lett, majd *Hercle*, vagy *Klytaimnēstra* első lépésben *Cluθumusθa*, végül *Clutmsta* lett), és egyáltalán nem logikus nyelvfejlődési folyamat, hogy egy adott időponttól ennek éppen az ellenkezője történne, a magánhangzók szinte teljes kiesése. Erre a nevek körében lehet bizonyítékot találni, mivel ezek többnyire jól azonosíthatók. A *Laris, Larθ* és *Larce* nevek egyaránt előfordulnak *L*, *La*, *Lc*, *Lθ*, *Li*, *Lr* és *Ls* rövidítésekkel. Ezek többségénél a hangsúlyos első szótagbeli *a*-t nem írták ki, holott a magánhangzó kiesést úgy indokolják – például Massimo Pallottino –, hogy a hangsúlyos szótag erőteljessége miatt sorvadt el a többi hangzó a szavakban. Ennek alapján a flektálásra utaló tőmódosulások is inkább írásképi elemnek tűnnek, semmint tényleges flektálásnak. A korai feliratok mindig ragasztóak.

Fontos eleme még az etruszk nyelvnek a szókezdő szótagon lévő hangsúly, a szótagok nyíltsága (azaz magánhangzóra végződése), a szavakban a magánhangzók hangrendi illeszkedése, a mássalhangzók zöngétlenítése (a zöngés mássalhangzók relatív hiánya), a mássalhangzó torlódások elkerülése, a hangzók átvetése vagy magánhangzó közbeékelése ilyen esetekben. Ez utóbbi tulajdonság a késői feliratokban eltűnik. Ugyanezekben a feliratokban már a zöngés mássalhangzók is gyakoribbak, a *θ*-t felváltja a *t*, a *χ*-t a *c* stb.

A ragok sorrendje éppúgy kötött, mint a magyar nyelvben. A szótőhöz elsőként a többes szám jele csatlakozik, majd az esetrag. Ha szükséges, kötőhangzót (illeszkedő magánhangzót) is beiktattak. A görög és latin nyelvekben elképzelhetetlen többszörös ragozás is megtalálható, vagyis a már ragozott szóalak továbbragozása vagy képzése. Ilyen például az egyik szövegemlék *Unialθi* szava. Ennek elemei: *Uni-* (istennő) *-al-* (birtokrag) *θi* (helyhatározó). Együttes fordítása *Uniénál*. Az *Unié* Uni templomát jelenti és a továbbképzésnél szótőként viselkedik. A kifejezés tehát azt jelenti, *Uni templománál*.

A többszörös ragozás lehetővé teszi, hogy képzett szavak váljanak kiegészülő jelentéssel alapszavakká (például *nemtörődömség*). Ide tartozik a származékszavak hiperkarakterizációja (mint például a magyar *remél*, remény, reménység*)*.

Névszóragozás

Személyes névmás

A személyes névmások közül az egyes szám első személyű alak ismert. Több változata van, de nem tudni, melyik a ragozott változat, illetve pontosan mit jelent. Ezek a *mi, mini, mene*. Valószínűleg a *mi* az alapalak („én”), a *mini* és *mene* talán *engem* vagy *nekem* jelentésű.

Alanyeset

Az etruszk nyelvben az alanyeset jelöletlen vagy *-a* végű. A fix végződésű alanyeset nagyon sok ókori nyelvre jellemző a hettitától a latinig (az előbbiben *-aš*, az utóbbiban *-us*).

Nem ismerte a nyelvtani nem fogalmát, ezért nem alkalmazta a hím-, nő-, és semlegesnemet, szintén más kora ókori nyelvekhez hasonlóan.[11] (Például anatóliai nyelvek.) A női nemet végződésekkel jelezték, ezek voltak a -θa, -θu, vagy -i; például: *lautni* - „felszabadított ember”, *lautni-θa* - „felszabadított asszony”. Az -i végződés a latin nyelv befolyására jött létre, és elsősorban melléknevekből keletkezett családnevekben alkalmazták.

A férfi és női nevek különbözősége azt mutatja, hogy a férfinevek végződésétől függően a nőnemet a *-nia*, *-nei* képzőkkel hozták létre, miközben sokszor kiesik az utolsó magánhangzó. Emellett előfordul *-a* (*e*-végű) és *-ni* (*u*-végű szavaknál) is.[12]

férfinév végződése	**női név végződése**[13]
-a	**-a***nia, -nei*
-i	**-i***nei*
-u	**-u***nia*, **-u***ni*
-e	**-e***nei, -nia, -a*
-s	**-s***nei*

Egyes- és többes szám

A dolgok mennyiségére vonatkozó jelek még bizonytalanok, kevéssé ismertek. Egyetlen többesszám jel van, ami biztosnak tűnik, az *-r* hang.

Tárgyeset

Alany és tárgyeset közt nem tettek különbséget. Ha létezett valamikor tárgyrag, ez lekopott, és csak a névmásokban maradt fenn. Névmásokban azonban egy **-n** rag jelöli a tárgyat. Például mi-mi**n**i (én, engem); ica-ica**n** (ez-ezt).

Birtokos eset

Két különböző jele volt: **-ś** és **-al** (korábban csak **-a**). Valószínűleg a kettő közt nincs különbség, az első használták legtöbb esetben, kivéve, ha a szótő vége *i, s, n* vagy *θ* volt.

Példák:

Ramθa - Ramθa**ś**

Larθ - Larθ**al**

Lehetséges volt még a birtokragok halmozása, pl. Larθ**-al-iś** (Larth valamijének a valamije).

Lokatívusz

Több lehetséges rag jelölhetett lokatívuszt, egyetlen biztosan megállapítható a **-θi**.

spur - spure**θi** (város - városban)

Bizonytalan ragok

Emellett több más rag is lehetséges, amelyek jelentését ugyan ismerjük (vagy legalábbis ki lehet következtetni), de pontos használatát nem. Ilyen például a datívusz **-eri**, ami azonban más eseteket is jelöl, valamint feltehető egy pertinentivus[14] rag is.

Melléknevek

Egy biztos melléknévképző az *-s*. *Cluvenia* = hely, *cluvenias* = helyi. *Zalarvena* = család, *zalarvenas* = családi.

Igeragozás

Az igeragozás ma még teljes mértékben ismeretlen. Mivel igeragot nem sokat ismerünk, felmerült, hogy az etruszk igén nomenverbumok vannak, vagy hogy az összes ige passzív alakban van. Ezek azonban csak teóriák. Egyedül a múltidő jele ismert, ez a **-ce**.

Számok

A következő tőszámneveket azonosították: θu (1); zal (2); ci (3); σa (4); maχ (5); huθ (6); semφ (7?); cezp (8?); nurφ (9?); śar (10); zaθrum (20); cialχ / cealχ (30); σealχ (40); muvalχ (50); semφalχ (70); cezpalχ (80).

Azonosított sorszámnevek: θunśna (1.); cis (3.); huθiś (6.); śariś (10.); zaθrumiś / zaθrumsna (20.).

A megszámolt elemek egyes számban szerepelnek, mint a magyar nyelvben. Tehát *ci avil* = „három év”, nem „három évek”, mint az indoeurópai nyelvekben.

Számjelek

	Etruszk számjel	Székely-magyar rovás számjel	Római számjel
1	I	I	I
5	Λ	V	V
10	X	X	X
50	↑	Ѱ	L
100	Ж	Ж	C
500	-	Ѱ̲	D
1000	-	Ж	M

Kapcsolódó szócikkek

- Etruszk ábécé
- Etruszkok

Jegyzetek

1. Massimo Pallottino, *La langue étrusque Problèmes et perspectives*, 1978.
2. Mauro Cristofani, *Introduction to the study of the Etruscan*, Leo S. Olschki, 1991.
3. Romolo A. Staccioli, *The "mystery" of the Etruscan language*, Newton & Compton publishers, Rome, 1977.
4. Schumacher, Stefan (1994) Studi Etruschi in Neufunde ‘raetischer’ Inschriften Vol. 59 pp. 307–320 (German)
5. Schumacher, Stefan (1994) Neue ‘raetische’ Inschriften aus dem Vinschgau in Der Schlern Vol. 68 pp. 295-298 (German)
6. Schumacher, Stefan (1999) Die Raetischen Inschriften: Gegenwärtiger Forschungsstand, spezifische Probleme und Zukunfstaussichten in I Reti / Die Räter, Atti del simposio 23–25 settembre 1993, Castello di Stenico, Trento, Archeologia delle Alpi, a cura di G. Ciurletti – F. Marzatico Archaoalp pp. 334–369 (German)
7. Schumacher, Stefan (2004) Die Raetischen Inschriften. Geschichte und heutiger Stand der Forschung Archaeolingua. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. (German)
8. Norbert Oettinger, *Seevölker und Etrusker*, 2010.
9. de Simone Carlo (2009) *La nuova iscrizione tirsenica di Efestia in Aglaia Archontidou*, Carlo de Simone, Emanuele Greco (Eds.), Gli scavi di Efestia e la nuova iscrizione ‘tirsenica’, Tripodes 11, 2009, pp. 3–58. (Italian)
10. Carlo de Simone, Simona Marchesini (Eds), *La lamina di Demlfeld* [= Mediterranea. Quaderni annuali dell'Istituto di Studi sulle Civiltà italiche e del Mediterraneo antico del Consiglio Nazionale delle Ricerche. Supplemento 8], Pisa – Roma: 2013. (Italian)
11. Fiesel, E. 1922. *Das grammatische Geschlecht im Etruskischen*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.

12. vö. magyar *-né* nőnemképző a női nevekben
13. Helmut Rix vázlata
14. A pertinentivus többnyire helyet jelölő birtokost jelentett, pl. „Juno templomában”

Források

- The Ancient Languages of Europe (szerk.: Roger D. Woodard) Cambridge University Press, 2008, ISBN 978-0-511-39352-5
- ↑ **Heurgon:** Heurgon, Jacques. *Daily Life of the Etruscans*. London: Phoenix Press (2002). ISBN 1 84212 592 3

Irodalom

- Agostiniani, L. 1982. *Le iscrizioni parlanti dell’Italia antica*. Florence: Leo S. Olschki.
- Agostiniani, L. és F. Nicosia. 2000. *Tabula Cortonensis*. Rome: Bretschneider.
- Beekes, R. és L. van der Meer. 1991. *De etrusken spreken*. Muiderberg: Coutinho.
- Benelli, E. 2001. “Quattro nuove iscrizioni etrusche arcaiche dall’agro chiusino.” *Studi etruschi* 64:213–234.
- Boisson, C. 1991. “Note typologique sur le syst`eme des occlusives en etrusque.” *Studi etruschi* 56:175–187.
- Bonfante, G. és L. Bonfante. 1983. *The Etruscan Language. An Introduction*. New York: New York University Press.
- Caffarello, N. 1975. *Avviamento allo studio della lingua etrusca*. Florence: Leo S. Olschki.

- Colonna, G. 1975. “Al proposito del morfema etrusco -si.” In *Archaeologia: Scritti in onore di Aldo Neppi Modona*, pp. 156–171. Florence: Leo S. Olschki.
- Fiesel, E. 1922. *Das grammatische Geschlecht im Etruskischen*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Maggiani, A. 1998. “Appunti sulle magistrature etrusche.” *Studi etruschi* 62:95–138.
- Meiser, G. 1986. *Lautgeschichte der umbrischen Sprache*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.
- Nucciarelli, F. 1975. “I genitivi etruschi in -l, -us.” *Annali della Facoltà di lettere e di filosofia della Università degli Studi di Perugia* 12:1–26.
- Olzscha, K. 1961. “Etruskisch acil.” *Studi etruschi* 29:155–173.
- Pallottino, M. 1978. *La langue ´etrusque. Problèmes et perspectives*. Translated by J. Heurgon. Paris: Soci´et´e d’Edition Les Belles Lettres.
- Pfiffig, A. 1969. *Die etruskische Sprache. Versuch einer Gesamtdarstellung*. Graz: Akademische Druckund Verlagsanstalt.
- Rix, H. és G. Meiser. 1991. *Etruskische Texte. Editio minor*. Vol. I, *Einleitung, Konkordanz, Indices*; vol. II, *Texte*. Tübingen: Narr.
- Schulze-Thulin, B. 1993. “Zur Wortstellung im Etruskischen.” *Studi etruschi* 58:177–195.
- Schumacher, S. 1992. *Die rätischen Inschriften. Geschichte und heutiger Stand der Forschung*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.
- Steinbauer, D. 1999. *Neues Handbuch des Etruskischen*. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag
- Wachter, R. 1986. “Die etruskische und venetische Silbenpunktierung.” *Museum Helveticum* 43:111–126.
- Woodard, R. 1997. *Greek Writing from Knossos to Homer*. Oxford: Oxford University Press.
- Wylin, K. 2000. *Il verbo etrusco. Ricerca morfosintattica delle forme usate in funzione verbale*. Roma: Bretschneider.